

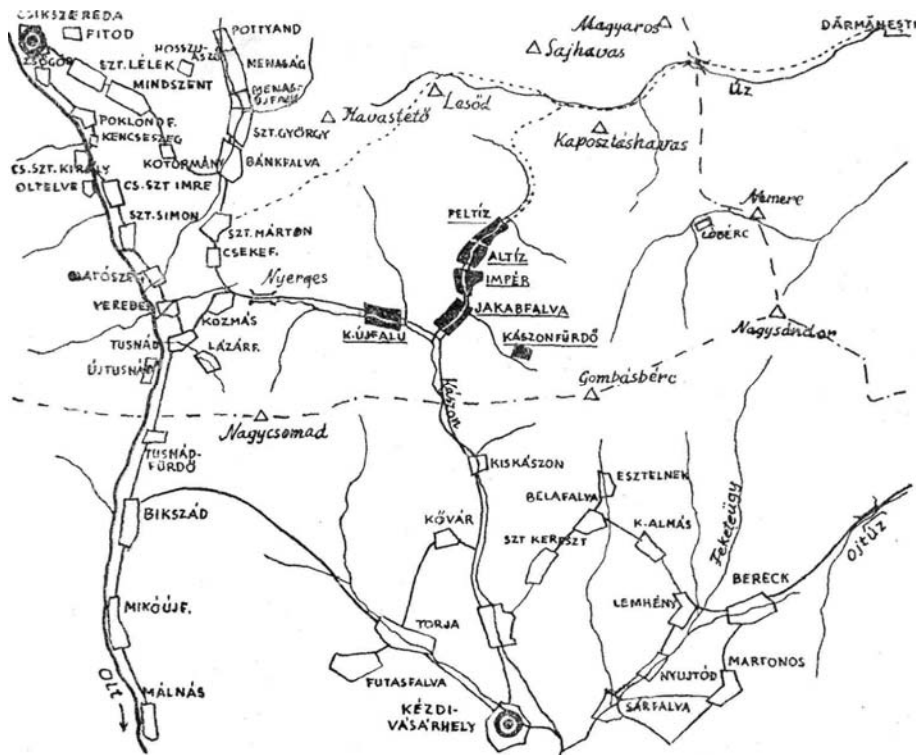
BEVEZETŐ

Ha népművészetünk tanulmányozója előtt az a feladat áll, hogy egy olyan néprajzi tájat kell választania, ahol a magyar népművészet sajátos vonásai sokoldalúan és átfogó módon jelentkeznek, úgy feltétlenül a magyar nyelvterület valamely szélső, hegyvidéki tája felé veszi útját.

Míg a síkvidékeken a könnyebb közlekedés, a sokirányú érintkezés hatására az újabb és újabb gazdasági és művelődési javak forgalmának kitett nagy kiterjedésű és egymásba mosódó határú néprajzi tájakat találunk, a hegyes vidékeken minden emberi közösség, gazdasági és történeti tájegység, de mindenik patak völgy és hegyhát a helyi viszonyok szerint alakított nagy múltú hagyományokat őriz. Nem kell a Kaukázus vagy az Alpok vidékére hivatkoznunk, hiszen a Kárpátok vidéke s benne Erdély a népszokásoknak és népművészetnek ugyancsak valóságos virágkertje. Jól tudják ezt a román, magyar, szász és a külföldi kutatók egyaránt; bizonyítja ezt Erdély gyakori szereplése a néprajzi és népművészeti szakirodalomban.

Sajátos helyzete folytán a székelység a magyar népi műveltségnek számos, másutt már elmosódott elemét őrizte meg, illetve fejlesztette tovább a helyi viszonyok szerint. A Székelyföld nagyobb tájai — Maros-szék, Udvarhelyszék, Háromszék és Csík — közül is különösen az utóbbi, és belőle is a havasok egy kis öblébe zárt Kászoni-medence az, ahová a különböző korok művelődést kiegyenlítő hatásai leginkább megsűrve jutottak el. Ilyen, a tapasztalat által is igazolt megfontolások alapján esett a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Művészettörténeti Intézete magyar népművészettel foglalkozó kutatócsoportjának választása is legelsőnek, még 1952-ben, Kászónra.

A Keleti-Kárpátok lábaihoz kitelepült székelység állandó hadi szolgálata és ennek fejében megtartott különféle szabadságai és önkormányzata lehetővé tették a nemzeti szervezeten és közbirtoklás századokon át való fenntartását. Ez magyarázza a feudális birtokok és az ezzel járó jobbágytelepítések itteni viszonylag késői és kisméretű térhódítását is. Így lehetséges, hogy Kászónban a XVII. század elején összeírt 152 „szabad székely” katonacsalád mellett csupán egyetlen birtokos primorcsaládot találunk, az udvarháza köré telepített 12 jobbágycsaláddal. A lakosság zöme, közbirtokként megtartott havasi „regló-ivel (legelő) és kaszálóival (melyeket még állandóan növelt óriási közerdői terhére is) a legutóbbi időkig fenntarhatta ősi főfoglalkozását: a barom-, juh- és lótenyésztést. A csíki és háromszéki vásárokon értékesített állatfelesleg biztosította a fő megélhetést. Ugyanakkor közös fenyőerdői bőséggel kínálták a kiváló épületanyagot, tölgy- és bükkerdői pedig a szükséges tüzelőt és eszközfát.

A Kászoni-medence települései és kapcsolata a Csíki- és Háromszéki-medence településével.

Jóllehet századok folyamán érezhető gazdasági differenciálódás ment végbe a székelység zöménél, ez nem eredményezett ellentétes osztályokra (nemesek és jobbágyok) való bomlást. Ugyanígy igazi iparos-kereskedő városi polgársága sem alakult ki. Nagyszámú vásárhelye közül csupán a Moldovával kereskedő Kézdivásárhely s a Mezőség egy részét ellátó Marosvásárhely és részben Székelyudvarhely emelkedett valójában várossá. A városok fejlődését nem segítette az országutak és vasutak építése sem, amelyek Erdélyben jobbra a nagybirtokosok érdekei szerint kanyarogtak. De a közséket nem csábították városra a polgári szabadságok sem, hiszen maga is szabad volt, mesterségeket is tanulhatott és gyakorolhatott. Ipari termékei és mezőgazdasági terményei értékesítését, cseréjét szolgálták nagyszámú népes vásárai.

A Csíki- és Háromszéki-medencék közt helyet foglaló kicsiny Kászoni-medence (l. a mellékelt térképet) öt faluja — Impér, Altíz, Feltíz, Jakabfalva és Újfalu — népének valódi népgyűlései voltak századokon át az altízi piacon tartott május 1-i „kaszás“, a július 2-i „sarlós“ és a

november 25-i „szolgalegények“ sokadalmai, melyek az egykori Jakab-napi, Katalin-napi és Boldogasszony-napján tartott búcsúkból alakultak ki. Viszont ezek, társadalmi vonatkozásaik mellett (különböző falvakba elszakadt rokonok összejövedele, az ifjúság ismerkedése) fontos gazdasági funkciót is teljesítettek. A XIX. század vége felé még rendszeresen felkeresték a kászoni vásárokat a kézdívsárhelyi csizmadiák, tímárok, szücsök, szabók és kalaposok, a szépvízi cipészek, a madarasi, dánfalvi és korondi fazekasok, a brassói posztósok, sapkások és női kabátosok, a kozmási szücsök, a haralyi faedényesek, a háromszéki lencsések és a berecki szekeresek moldovai kukoricával, a különféle női ruhaanyagokat, szalagot és fejkendőt hozó „gyolcsostótok“, valamint a kézdívsárhelyi kereskedők gyári (vas, bádóg stb.) árucikkeikkel.

A saját gazdaságukból, háziiparukból és a helybeli mesterektől ki nem telő vásári árucikkeket a kászoniak főleg állattenyésztésük hasznából vásárolták meg. A zord éghajlat alatt silány földjük termése legfennebb a rozs-, árpa-, zab- és burgonyaszükségletet elégítette ki. Az erdők csupán a XIX. század vége felé válnak keresetforrássá, amikor fellendül a városi építkezés, s a jobb utak építésével, a régi közbirtokoknak részvénytársaságokká alakulásával és fűrészgyárak felállításával itt is megindul az erdőkitermelés.

A kevésbé tehető rétegekhez tartozók kicsiny földjük termését idegenben vállalt munkával pótolták: Munténiában, Háromszéken és a Barcaságon részes aratókként, a moldovai Tecuci környékén részes kapásokként és kukoricacséplőkként, a moldovai Ghica-erdőkben erdő- és fűrész-munkásokként, Galac és Brăila kikötőiben mint rakodómunkások, különféle munténiai építkezéseknél pedig mint ácsok dolgoztak. Általánossá lett, hogy a lányok kelengyjük megkeresésére városi cselédnek állnak be. Aki meg nem akar otthonról elszakadni, az a hagyományos háziipart „ezermesterséggé“ fejlesztve vagy iparaggá szakosítva vállal munkát. A kovácsok mellett megjelennek az ácsok, kőművesek, asztalosok, szücsök, szabók, takácsok, varró- és szövőasszonyok, más kászoniak pedig, összefogva, a helyi szükségletekre alapító vízfűrészeket, malmokat, sőt „cserépgyárat“ és piciny „porcelángyárat“ létesítenek.

A minden munkaalkalmat megragadó, életrevaló kászoni székelységnél a tőkés gazdálkodás idején sem jöttek létre a társadalmi rétegződés szélsőséges formái; a lakosság nagy tömege, egészen termelőszövetkezeteik létesítéséig, 3—5 hektáros törpebirtokos, és a kevés „nagygazda“ is 10—15—20 hektáros földműves, kiknek már csak a falucsoport elszigeteltsége és elhagyatottsága miatt sem volt nagy lehetőségük a spekulációra. E helyzetnek tulajdonítható, hogy Kászon népének tárgyi kultúrája mentes maradt a városi civilizáció termékeinek áradatától, s nem érte egyszerre, mindent elmosó hatással a polgári kultúra befolyása sem. Így hagyományos népművészetét szervesen és egységesen fejleszthette századokon át, a tőkés világban is, viszonylag fejlett, életképes népművészetet mentve át korunkba.

A kászoni székelység népművészetét mindenekelőtt gazdasági és társadalmi viszonyai, hagyományos foglalkozásai, katonáskodó életmódja, közösségi élete formálták olyanná, ahogyan előttünk jelentkezik. Az udvarok tágassága, különféle rendeltetésű önálló épületeivel, még az egykori nagyméretű állattartással kapcsolatos; a családi zsákutcás és tízesekben való településrend alakította jellegzetes falukép pedig még a nemzeti-katonai szervezet vetülete.

A művészi szempontból elsőrendűen számba jövő objektumok legfőbb anyaga a mindenki számára elérhető óriási kiterjedésű közerdők fája, a közhavasokon falutízesek szerint szervezett „esztenagazdaságok“-ban tenyészett juh gyapja és bőre, a községi kenderesből családonként juttatott „nyilak“-on termelt kender volt. A fő épületeket (házakat, csűröket) kalákában emelték, a gyapjút, kendert pedig közös „guzsalyosok“-ban fonták meg. Mindezek jelentősen hozzájárultak a kászoni népművészet egyetemes fejlődéséhez és sajátos vonásai kialakulásához, s így indokolt, ha a fa-, gyapjú-, kender- és bőrmunkákban keressük elsősorban a nagy múlttal rendelkező népművészeti alkotásokat.

A lakás belsejét borító szőnyeg (festékes, kilim) használata még a nomád korba nyúlik vissza, s a székelységnél is régebbi lehet, mint a gerendafalú ház, amelyet fejlettebb formában csak a fenyőerdős Kászsonba költözésük óta építenek. Roppant közerdőinek tulajdoníthatóan a faépítkezés is sajátos formát vett fel és igen magas fokot ért el, ugyanakkor jellemző, hogy a nagy állattartó Kászsonban az ősi gyapjúszőnyegszövés — a magyar néprajzi csoportok közül egyedül — napjainkig fennmaradt. A kászoni magyarság legjellegzetesebb gyapjú, bőr és kender ruhadarabjaival szintén már az újkor kezdetétől fogva találkozunk a székelyeknél; a székely katonaviselet Kászsonban sem egyéb, mint a hagyományos népi férfiviselet „uniformizálása“.

A kászoni népművészet értelmezése hiányos és hamis volna, ha figyelmen kívül hagynók azokat a hatásokat, amelyek a lakosságot társadalmi helyzete és kapcsolatai révén érték. Egykori szabadságai, rendszeres iskolázása, fiainak több esetben továbbtaníttatása, a megyéhez hasonló szék törvényes életében való szereplése, a táborozásokon, hadjáratokban és országgyűléseken a nemességgel együttes részvétele, a megyei nemességgel kialakult baráti és rokoni kapcsolatai révén fejlettebb igényei a nemesi műveltség irányában alakultak. Ennek vetületei a feliratokkal is ellátott galambdúcos kapuk, a hagyományos „parádés“-szobás, hálófülkés, előszobás) házbeosztás és ennek a köznemességével meg egyező berendezése (csempés kandalló, magas ágy, bokályos fogas, kihúzható ebédlőasztal, kanapé, festett láda, tálaló, téka stb.), a takácsszőttek, keresztszemes hímzsminták, a vitézkötéses harisnya, zeke, ing, vagy a vizitke és főkötő szabása, a régi lábbeliformák stb.

A polgári kultúra a kászoniak városjárása és szekeressége révén a mesteremberek és cselédlányok közvetítésével, mindenekelőtt a városról beszerzett vagy ott látott anyagok, új szerszámok és mesterségi ismeretek meghonosításával, főleg az utóbbi száz év folyamán terjedt. Újfalun felől veszik át a

kő- és téglalapítkezést, a Brassót járt cselédlányok meghonosítják a tulipános láda ottani formáját és más bútorfélleket, a rongyszőnyeget, függönyt, a gyapot, fejtő és gyári festékek használatát, a gyári vászonmút és az ezzel kapcsolatos új szabás- és hímzésmódokat. Megjelenik a varrógép is, amely a kidolgozás technikáját változtatja meg. A brassói posztó meg a kézdívasárhelyi csizma és női cipő kiszorítja a helyi készítésűeket. A hagyományos női és férfi posztó ruhadarabokat újabb városias kabátféllek váltják fel. A városjárt szegényebb férfiak és nők közül kerülnek ki a század végétől a kászoni mesterek: ácsok, asztalosok, szabók, szövő- és varróasszonyok; a tőkés rendszer ellentmondásai szükségképpen teszik e réteget a hagyományos tapasztalati ismeretek továbbfejlesztőivé, a népművészet állandó újítoivá.

A Székelyföld peremén való elhelyezkedése és könnyű áttekinthetősége Kászont kétszeresen is alkalmassá tették arra, hogy kutatómunkánk színtere legyen. Erről győzött meg a kutatócsoport kiszállását megelőző tíznapos személyes tájékoztató gyűjtésünk is, a közös munka befejeztével pedig a feldolgozott anyag, az itt bemutatásra kerülő eredmény.

Az 1952. évi kászoni népművészeti kutatás az erdélyi magyar néprajzkutatás történetében az első hasonló jellegű közösen végzett munka volt. Eredményein felbátorodva vállalkozhattunk a következő évek során, 1953—1958 között, egyre több szakember, segédkutató, ifjú néprajzos- és művészhallgató bevonásával a moldovai csángó, a szilágysági, Kisküküllő menti és torockói magyar népművészet, valamint a mezőségi Szék néprajza monografikus feldolgozására. E kutatások eredményeinek fokozatos közlése bizonyára ösztönzően hat majd az annyira fontos, hasonló jellegű monografikus kutatómunka folytatására.

Néprajztudományunknak s a népi kultúra és művészet iránt érdeklődők széles körének is elsősorban ilyen jellegű munkákra van szüksége. A jövőben megírandó összefoglaló művek feltételezik a kellő összehasonlító anyagot, s csak az alapos helyszíni kutatásokra, a különféle monográfiákra és részlettanulmányokra épülhetnek föl. E józan belátás viszont nem jelentheti a tudományos igény megcsönkítését. A mai néprajzkutató, de az igényesebb olvasó sem elégedhet meg a felületi jelenségek mégoly részletes vagy tetszetős bemutatásával sem.

Jelen munka sem gyors hatást kereső képesalbum, de nem is unalmas tényfelsorolás, tárgyleírás, hanem a kászoni népművészet négy fő „műfaja” területén a dolgok okait és változásait is feltárni törekvő kutatás eredménye. Szándékunk, hogy az olvasó valóság-hű képet kapjon a kis néprajzi sziget művészetéről, ennek különféle alkotásairól, vonásairól.

A kielemezett kászoni példákon át konkrét képet nyerhetünk a népművészet fogalmáról, tartalmi és formai vonásairól, mint amilyen az előállítással kapcsolatos hagyományos technika ismerete, közösségi jellege, a készítő és használó szoros viszonya (számos esetben éppen azonossága), a közösségnek való közlés szándéka, a helyi ízlés tisztelete, a mesterkéltesség és feltűnés kerülése, a hagyományos anyagok és lehetőségeik töké-

letes ismerete, az anyagszerűség, a célszerűség és kivitelezés (szerkezet, szabás, arányok, formák, elemek) természetes összhangja.

A nép művészi alkotásai életmódjának vetületei, történelemkönyvének színes lapjai, ugyanakkor pedig teremtő géniuszának oly átlátszóan tiszta és mégis csillogó, oly egyszerű és mégis tökéletes eredményei, akár a kristályszemek. Érdemesek arra, hogy gyönyörködjünk bennük, jövőjükre, értékeik mentésére gondoljunk, hogy elmélyülve tanulmányozzák mindazok, akik korunk és a jövő művészetét művelik és alakítására hivatottak.

Ha e munka is hozzájárul az olvasónak a Székelységről és művészetéről alkotott ismeretei gyarapításához és serkenti népművészetünk iránti további érdeklődését és becsülését, úgy elérte célját.

Kolozsvár, 1969

Dr. KÓS KÁKOLY